
**ROK PO VOJNE.
SLOVENSKO A EURÓPA V ROKU 1946**

Marek Syrný a kolektív

Banská Bystrica
2017

ROK PO VOJNE. SLOVENSKO A EURÓPA V ROKU 1946

Marek Syrný a kolektív

© Autori:

Michal Ďurčo, Karol Fremal, Martin Gabčo, Oliwia Gałka,
Serafina Ivanovna Gorbunova, Ľudovít Hallon, Anton Hruboň, Karol Janas,
István Janek, Juraj Jankech, Bohumil Jiroušek, Juraj Kaliský, Viera Kováčová,
Miroslav Lacko, Michal Malatinský, Matej Medvecký, Andrzej Olejko,
Michal Pehr, Ivan A. Petranský, Ondrej Podolec, Peter Račko, Miroslav Sabol,
Michal Schvarc, Lucia Sotáková, Alain Soubigou, Marek Syrný,
Daniela Škutová, Jaroslav Vaculík, Roland Valko, Ferdinand Vrábel

Recenzenti:

prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
doc. PhDr. Michal Šmigel', CSc.

Jazyková úprava:

Zuzana Ondrejková

Grafická úprava:

Iveta Tatarková

Tlač:

Dolis, s.r.o.

© Vydáva:

Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici
v spolupráci s Fakultou politických vied a medzinárodných vzťahov UMB
v Banskej Bystrici, Historickým ústavom SAV a Vojenským historickým
ústavom v Bratislave

Banská Bystrica 2017

ISBN: 978-80-89514-44-1

OBSAH

NA ÚVOD...	6
------------	---

Alain Soubigou:

„Koniec vojny“ a „opustenie vojny“: heuristické rozdiely dvoch pojmov	8
--	---

Juraj Kaliský:

Rok 1946. Medzinárodný kontext a zahraničná politika víťazných mocností voči strednej a juhovýchodnej Európe.....	17
--	----

Marek Syrný:

K politicko-spoločenskému vývoju v Európe v roku 1946	39
---	----

Oliwia Gałka:

Migračné prúdy v Poľsku v rokoch 1945 a 1946 - presídlenia a vysídlenia	79
--	----

Ferdinand Vrábel:

K problematike odsunu/vysídlenia Nemcov z Maďarska	89
--	----

Anton Hruboň:

Dole s fašistami!“ Vyrovnávanie sa s predstaviteľmi režimov nemeckej sféry vplyvu po druhej svetovej vojne	99
---	----

Michal Schvarc:

Muž, ktorý vyvolal rozruch. Otto Ohlendorf a jeho svedecká výpoveď pred Medzinárodným vojenským tribunálom v Norimbergu	112
--	-----

Viera Kováčová:

Dobová tlač o procese s Dr. Jozefom Tisom	128
---	-----

Lucia Sotáková:

Percepcia perzekúcií židovského obyvateľstva v retribučnom súdnictve na Slovensku	150
--	-----

Michal Malatinský:

K niektorým aspektom retribučného procesu s Antonom Vašekom pred Národným súdom	165
--	-----

Serafina Ivanovna Gorbunova:

Norimberský proces 1945-1946. Problém strateného sovietskeho národného kultúrneho bohatstva umeleckej a historickej hodnoty počas druhej svetovej vojny	178
---	-----

<i>Ivan A. Petranský:</i> Katolícka otázka v politike komunistickej strany a voľby roku 1946	182
<i>Michal Pehr:</i> Slovenská otázka v predvolebných programech českých politických stran 1946	198
<i>Daniela Škutová:</i> (Ne)slobodné parlamentné voľby 1946 a ich spoločensko-politické konzekvencie v boji o demokraciu a charakter štátnosti	212
<i>Karol Fremal:</i> Voľby 26. mája 1946 a stredné Slovensko	222
<i>Ľudovít Hallon:</i> Hospodársky rozmer slovensko-českých vzťahov v roku 1946	229
<i>Miroslav Sabol:</i> Budovanie priemyselnej základne Slovenska v roku 1946 ako základ industrializácie	245
<i>Michal Ďurčo:</i> Podiel UNRRA pri obnove dopravnej infraštruktúry Slovenska (so zameraním na rekonštrukciu cestnej dopravy a cestnej siete)	259
<i>Ondrej Podolec:</i> Verejná správa na Slovensku v roku 1946	272
<i>Matej Medvecký:</i> Rok 1946 a československá tajná služba	280
<i>István Janek:</i> Diplomatické rokovania medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva 1945-1946 a ich následky	287
<i>Peter Račko:</i> Účasť predstaviteľov evanjelickej cirkvi pri prípravách na presídlenie Slovákov z Maďarska do Československa v roku 1946	302
<i>Miroslav Lacko:</i> Úloha ministerstva vnútra v repatriácii a reemigrácii do Československa po druhej svetovej vojne	322
<i>Jaroslav Vaculík:</i> Emigrace tzv. ruských optantů a snahy o jejich návrat na Slovensko	336

<i>Juraj Jankech:</i> Rok 1946 a exodus židovského obyvateľstva z Poľska cez Československo	348
<i>Roland Valko:</i> Ohlas odboja a SNP v pamäti národa v roku 1946 s dôrazom na partizánske hnutie	360
<i>Martin Gabčo:</i> Reflexia politického, spoločenského a kultúrneho vývoja v ČSR počas roka 1946 v tlači ECAV na Slovensku	370
<i>Bohumil Jiroušek:</i> Sjezd slovenských historiků 1946 a česká historická věda	384
<i>Karol Janas - Juraj Jankech:</i> Považská Bystrica v roku 1946	395
<i>Andrzej Olejko:</i> Nepokojné pohraničie 1945-1946. Spomienky na boje poľského vojska s Ukrajinskou povstaleckou armádou v bieszczadskej oblasti	414
Na záver	451
Resume	453
Použitá literatúra a pramene	461
Menný register	487

NA ÚVOD...

Rok 1946 v európskej a slovenskej histórii nepatrí určite k rokom, pre ktoré si v prvom momente vieme vybaviť zásadné zlomové politické a spoločenské premeny krátkeho povojnového obdobia. Zatiaľ čo rok 1945 sa jednoznačne nesie v znamení konca druhej svetovej vojny v Európe i v celosvetovom meradle a rok 1947 je už zasa ovplyvnený začínajúcou Studenou vojnou (Trumanova doktrína, Marshallov plán, u nás jesenná politická kríza...), nami sledované medziobdobie týchto udalostí sa môže javiť ako menej zásadné. Je to samozrejme iba na prvý pohľad. Vo všeobecnosti by sme ho mohli charakterizovať práve ako prechod od čerstvo povojnovej spolupráce víťazných veľmocí nad fašizmom, nacizmom či japonským militarizmom k prvým vážnejším rozporom smerujúcim k striktnému vytvoreniu dvoch ideologických táborov. V roku 1946 sa preto môžeme stretnúť ako s prejavmi pretrvávajúcej povojnovej spolupráce medzi Moskvou a Washingtonom, resp. západnými demokratickými mocnosťami (parížska mierová konferencia), ale zároveň sa už rysovali prvé ostré kontúry neskoršieho propagandistického boja (Stalinov „predvolebný“ prejav z februára 1946, Churchillov marcový prejav vo Fultone...).

V slovenských či československých reáliách sa rok 1946 nesie prioritne v znamení májových parlamentných volieb. Napriek tomu, že ich každý vnímal ako osudové voľby, ktoré mali definitívne zodpovedať otázku moci, čiže to, či budú vládnuť v krajine komunisti alebo demokrati, voľby nakoniec ponúkali viac otázok ako odpovedí... Komunisti síce získali celorepublikovo najviac hlasov – a spolu so sociálnymi demokratmi dokonca získali marxistické strany parlamentnú väčšinu – ale na druhej strane v nekomunistických stranách (najmä v sklamaných národných socialistoch) vzrástla vôľa k odporu voči komunistickej dominancii. Všetky české nekomunistické strany analyzovali príčiny prehry s komunistami a boli odhodlané v nasledujúcich voľbách ubrať komunistické hlasy a zvýšiť potenciál udržania demokratickej cesty republiky. Paradoxne úplne odlišne voči českej realite dopadli voľby na Slovensku. Hoci už predvolebné prieskumy a odhady vraveli o tom, že slovenskí demokrati zvíťazia, iba málokto predpokladal tak drvivé dvojtretinové víťazstvo nad komunistami. Podpísalo sa pod to, samozrejme, množstvo faktorov: pre komunistov nevhodná sociálna štruktúra obyvateľstva (slabá robotnícka vrstva, dominancia roľníckeho a konzervatívneho vidieckeho prostredia), povojnový radikalizmus miestnych komunistov či negatívne skúsenosti časti obyvateľstva s Červenou armádou, ovládanie kľúčových postov predsedu SNR, poľnohospodárskeho rezortu a pod. demokratmi, resp. kritickejšia politika demokratov voči komunistom, využitie

konfesionálneho cítienia obyvateľstva a pod. Voľby 1946 sa tak preto v slovenskom priestore stali zároveň synonymom začiatku „krížového“ ťaženia slovenských a českých komunistov voči slovenským demokratom a voči slovenským národným orgánom, ktoré po voľbách ovládli. S pasívnou podporou českých demokratov si komunisti v tzv. tretej pražskej dohode presadili okresanie slovenských právomocí a podriadenie Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov vláde, resp. parlamentu. Nastal faktický koniec dovtedajšieho asymetrického, značne voľného podriadenia Slovenska centrálnym orgánom...

Všetky tieto významné politické udalosti sa diali na podklade neustále prebiehajúcich povojnových zmien a transformácií hospodárskej, sociálnej i kultúrnej sféry. Neustále prebiehali snahy o vyrovnanie sa s vojnovým dedičstvom potrestaním jeho signifikantných vinníkov (retribúcia). Postupovala hospodárska rekonštrukcia, znárodňovanie a pozemková reforma. Prebiehalo budovanie „národného“ štátu Čechov a Slovákov eliminovaním Nemcov a Maďarov vnímaných ako kolektívne nelojálnych republiky, resp. sa zo zahraničia vracali repatriovaní Česi, Slováci i Židia. Zmenám podliehala aj dynamicky sa vyvíjajúca verejná správa, policajné či armádne zložky, školstvo či cirkevný život.

Vtesnať takýto široký diapazón medzinárodných a domácich udalostí a procesov do jednej kolektívnej monografie nie je samozrejme jednoduché. Napriek tomu verím, že ponúkaných 30 príspevkov mapujúcich vývoj v roku 1946 dokáže aspoň ako-tak predstaviť plastickú „tvár“ nedávnej histórie druhého povojnového roku...

Marek Syrný

„DOLE S FAŠISTAMI!“ VYROVNÁVANIE SA S PREDSTAVITEĽMI REŽIMOV NEMECKEJ SFÉRY VPLYVU PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE*

Anton Hruboň

Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica

Druhá svetová vojna predstavovala konflikt dovtedy bezprecedentných rozmerov, ktorý otriasol celou Európou. Ukončenie konfliktu v máji 1945 znamenalo bodku za frontovými bojmi na kontinente, no napäté iskrenie vo vnútroštátnych rámcach pokračovalo i po tom, čo dunenie kanónov ustalo. Jedným z kľúčových rébusov, ktoré povojnový vývoj priniesol, bola otázka, ako sa vyrovnat' s poslednými rokmi, sprevádzanými okupačnou a kolaborantskou skúsenosťou. V diskurzoch jednotlivých spoločností sa začali frekventovane objavovať termíny ako *zúčtovanie* či *vyrovnávanie sa s minulosťou*. V kontexte politického ovzdušia v Európe, nasýteného vriacimi sociálnymi konfliktami produkujúcimi novú explóziu násilia, sa zúčtovanie a vyrovnávanie s minulosťou verbalizovalo i v trestnoprávnej rovine, pričom zďaleka nešlo len o krajiny upadnuvšie do sovietskej zóny vplyvu.

Úvahy nositeľov novej moci v žiadnom európskom štáte vôbec nesmerovali k tomu, či budú reprezentanti porazeného režimu súdení, ale *ako konkrétne* bude tento trestnoprávny proces vyzerat'. Inak povedané, problémom bola predovšetkým forma, t. j. legislatívne zastrešenie, štýl vedenia trestnoprávných konaní a ich vonkajšia prezentácia smerom k domácej i európskej verejnosti.

Diskurzy trestnoprávneho tzv. vyrovnávania sa s minulosťou rámcovali viaceré pojmy: *retribúcia*, *očista*, prípadne len jednoducho *potrestanie*. Tento pojmový aparát, sémanticky vyznievajúci veľmi všeobecne, dostával významovú náplň často až postupne. Vo vleku udalostí na konci vojny, resp. v prvých mesiacoch po jej ukončení sa formovali i odpovede na základné otázky: *Koho súdiť?*, *Na základe čoho súdiť?* a *Akým štýlom trestné konania viesť?*

Povojnové vládne garnitúry totiž vo svojej snahe o vyrovnávanie sa s minulosťou narážali na niekoľko objektívnych spoločensko-právnych problémov. Prvým bol princíp retroaktivity - spätnej platnosti novoprijatej alebo novelizovanej legislatívy, ktorá v čase vykonania skutku neplatila. Princíp retroak-

tivity sa štandardizoval ako základné východisko v mnohých krajinách. Tzv. veľký a malý retribučný dekrét platný v českých krajinách ani známe nariadenie Slovenskej národnej rady (SNR) č. 33/45 *o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва* platné na Slovensku sa svojím charakterom nijako nevymykali z európskych trendov. Podobné normy platili i v štátoch, o ktorých demokratickom charaktere možno len ťažko pochybovať.

Ako analógia k tomuto často diskutovanému aspektu československej retribučnej justície sa núka predovšetkým prípad Nórska. Nórska vláda vydala v londýnskom exile v rokoch 1941-1942 na základe tzv. elverumského poverenia od *Stortingu*¹ súbor zákonov, riešiacich otázku vlastizrady, čím priamo reagovala na udalosti späté s nemeckou okupáciou krajiny v apríli 1940. Dekréty opätovne zaviedli do nórskeho právneho poriadku trest smrti (zrušený roku 1902), zadelenie do pracovného tábora a pritvrdili vo výške trestov za jednotlivé previnenia. Aj keď sa dekréty prijaté nórskou exilovou vládou stali po vojne predmetom vášnivej diskusie, napokon nad diskutovaným aspektom právnej legitimacy a adekvátnosti novosformulovanej legislatívy zvíťazil spoločenský konsenzus. Problematickým pritom nebolo ani tak samotné potrestanie kolaborantov, ako zavedenie hrdelného trestu, voči ktorému mala nórska spoločnosť výhrady. Jej apatický prístup k nekompromisnému potrestaniu členov tzv. národnej vlády pod *Quislingovým* vedením vyplýval zo skutočnosti, že samotný Vidkun Quisling ani ním vedená, počas okupácie jediná povolená politická strana Národné zdjednotenie (*Nasjonal Samling*) nikdy v spoločnosti nepoživali veľkú popularitu.²

Nórske povojnové právo (napríklad na rozdiel aj od československého) rozdeľovalo okruh kolaborantov do dvoch kategórií. Podpora nacistickej agresie a vojnové zločiny boli ako závažnejšie zločiny stíhané podľa nových, prísnejších právnych predpisov; ostatné trestné činy sa posudzovali podľa platného trestného zákonníka. Súdny skutku nezaháľali a za činnosť v období okupácie prešetri-
li okolo 90 tisíc osôb, z čoho vyše polovici udelili nejakú formu trestu. Súhrnne trest vyrubili 1,6 % nórskej populácie.³ Súdny však neboli strojom na pomstu a napriek revolučnej atmosfére sa usilovali k výkonu svojho poslania pristupo-

* Štúdia vyšla v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0581/15 *Identifikácia a podoby protikomunistického odboja na Slovensku v historickom kontexte krajín bývalého východného bloku* a vďaka udelenému výskumnému štipendiu Vzdělávací nadace Jana Husa pre akademický rok 2015/16.

1 Nórsky parlament (*Storting*), ktorý po nemeckej invázii do Nórska nemohol zasadať v hlavnom meste Oslo, dal dňa 9. 4. 1940 v meste Elverum mandát nórskej vláde zastupovať národné záujmy a vykonávať funkcie snemu do času, kým nebude môcť opäť riadne a slobodne vykonávať svoju funkciu.

2 Podpora strany dosiahla maximum v parlamentných voľbách roku 1933 - chudobných 2,23 %.

3 LOWE, Keith: *Zdivočelý kontinent. Evropa po druhé světové válce*. Praha 2015, s. 140.

vať čo najobjektívnejšie. Popri osobách odsúdených na smrť za politické trestné činy skončili pred popravou čatou aj preukázateľní vojnoví zločinci, o ktorých závažnom previnení mohol vo svetle dôkazov sotvako pochybovať. Až dve pätiny zo všetkých popravených Nórov tvorili príslušníci oddielu *Sonderabteilung Lola*, známeho tiež ako *Rinnan gang*. Spravodajsko-diverzná skupina pod vedením Henryho Rinnana, podliehajúca *Sicherheitsdienstu* v Trondheime, udávala, mučila a vraždila Nórov upodozrievaných zo spolupráce s odbojom. Okrem desiatich príslušníkov tejto represívnej jednotky bolo v Nórsku popravených ďalších 15 osôb nórskej národnosti a 12 Nemcov.⁴

Princíp retroaktivity si osvojili mnohé ďalšie štáty povojnovej Európy. Dánsko, ktoré malo vo vzťahu k Nemecku typologicky podobné skúsenosti ako Nórsko, prijalo zákon o potrestaní kolaborantov, nadväzujúci na pôvodný retribučný zákon z 1. júna 1945. Zákon opätovne zavádzal pre vlastizradcov za obzvlášť závažné zločiny trest smrti (zrušený roku 1930), pričom retroaktivita sa v konečnom znení vzťahovala na obdobie už po 9. apríli 1940 navzdory snahám presadiť za počiatočný dátum platnosti retroaktívnych zákonov logickejší 29. august 1943 (dátum rozpustenia dánskej národnej vlády)⁵. V Dánsku, rovnako ako aj v Nórsku, sa v tejto veci preukázala silná ingerencia odbojárskych organizácií, ktoré vehementne tlačili na rozšírenie obdobia právnej postihnuteľnosti konania v čase okupácie.⁶ Na základe tohto zákona bolo pred súd postavených 15 724 Dánov, z čoho bolo 3 641 odsúdených na viac než štyri roky a 112 na trest smrti (46 skončilo na popraviske). Vodca Dánskej národnosocialistickej robotníckej strany (*Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti*) Frits Clausen, ktorého dánska spoločnosť považovala za vzor aktivistického, no neschopného prisluhovača Nemcov,⁷ sa rozsudku nedožil - zomrel vo väzení na srdcový in-

4 DAHL, Hans Fredrik: *Quisling. A study in treachery*. Cambridge 1999, s. 416.

5 Rozpustenie dánskej národnej vlády bolo reakciou na nesplnenie ultimáta z 28. 8. 1943, v ktorom Nemecko požadovalo zákaz verejných zhromaždení s protinemeckým podtónom, zákaz štrajkov, zákaz vychádzania, zavedenie nacistickej cenzúry, vytvorenie osobitných vojenských súdov pod zvrchovanosťou nemeckej brannej moci a zavedenie trestu smrti za sabotáže. Dňa 29. 8. 1943 dánska vláda podala demisiu, tú však kráľ Kristián X. nikdy neprijal a kabinet v demisii tak bez kompetencií právne vládol až do konca vojny. Jeho ministri však úrady nevykonávali a pôsobili v ústraní. THOMAS, Alastair H.: *The A to Z of Denmark*. Lanham - Toronto - Plymouth 2010, s. 366.

6 DAHL, Hans Fredrik: *Dealing with the Past in Scandinavia. Legal Purges and Popular Memories of Nazism and World War II in Denmark and Norway after 1945*. In: ELSTER, Jon (ed.): *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*. Cambridge 2006, s. 153-154.

7 Clausenova strana si dlhodobo nedokázala získať markantnejšiu podporu verejnosti. V parlamentných voľbách roku 1933 získala úbohých 2,2 % hlasov a túto hranicu nikdy neprekročila. PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism, 1914-1945*. Madison 1996, s. 308.

Po voľbách roku 1943 Dánska národnosocialistická robotnícka strana obsadila v parlamente 3 kreslá zo 148 mandátov.

farkt.⁸ Na rozdiel od V. Quislinga však verejnosť po Clausenovom exemplárnom potrestaní až tak neprahla. Vodca dánskych nacistov nezastával počas okupácie žiadnu štátnickú funkciu a jeho strana živoríaca na periférii bola dánskej spoločnosti na posmech.

Z obdobných základov ako škandinávské štáty vychádzalo aj Holandsko, ktoré po právnej stránke prijalo zásadu o mimoriadnosti vojnovej doby a v praxi v rámci retribúcie novelizovalo už jestvujúce právne normy. Kráľovná Vilhelmina podpísala v londýnskom exile dňa 22. decembra 1943 uznesenie o mimoriadnom trestnom stíhaní, mimoriadnych súdnych dvo-roch, mimoriadnom súdnictve a mimoriadnom udeľovaní milosti. Holandské úrady sa popri jednoznačne definovateľných kolaborantoch zgrupovaných okolo Národnosocialistického hnutia (*Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland*) vedeného Antonom Mussertom museli zaoberať otázkou, čo so starostami, členmi mestských rád či civilnými úradníkmi slúžiacimi v rokoch 1940-1944 v politických a administratívno-správnych funkciách. Na základe návrhu Jaapa Burgera, právnik a v rokoch 1944-1945 ministra vnútra holandskej exilovej vlády, vošiel do praxe tzv. očistný zákon, ktorý umožňoval stíhať prakticky kohokoľvek, od koho „z titulu jeho pozície počas okupácie nemožno očakávať, že sa bude lojálne podieľať na obnovení našej vlasti“.⁹ Očistný zákon teda i v demokratickom Holandsku umožnil voľné operovanie s označovaním nepriateľov nového režimu, ktorými sa v závislosti od individuálneho posúdenia orgánov činných v trestnom konaní mohlo stať široké spektrum osôb vykonávajúcich verejnú funkciu v čase okupácie. Tvorilo to hlavnú a v podstate jedinú vážnejšiu dilemu holandskej povojnovej justície. Holandsko totiž v porovnaní s Francúzskom alebo susedným Belgickom, ktorého kráľ Leopold III. s vládou neodišli roku 1940 do exilu, nemuselo riešiť problém štátnej kolaborácie. V krajine bola, podobne ako v Nórsku, nastolená civilná okupačná správa na čele s nemeckým miestodržiteľom Arthurom Seyss-Inquartom; titul „vodca holandského ľudu“ udelený A. Mussertovi bol len štafážnou parádou bez reálnych politických právomocí.¹⁰ Ako si zaspomínal Peter Voute, jeden z príslušníkov odboja, nálady holandskej verejnosti k domácim kolaborantom neboli nijako blahosklonné: „Hlboká nenávisť ku kolaborantom a túžba po pomste boli medzi ľuďmi rozšírené natoľko, že nejaký trest musel nevyhnutne prísť. Hoci to všetkým ležalo v hlave, nik poriadne

8 TRIGG, Jonathan: *Hitlerovi Vikingové*. Praha 2011, s. 260-261.

9 ROMIJN, Peter: „Restoration of Confidence“: *The Purge of Local Government in the Netherlands As a Problem of Postwar Reconstruction*. In: DEÁK, István - GROSS, Jan T. - JUDT, Tony (eds.): *The Politics of Retribution in Europe*. Princeton 2000, s. 183.

10 MILZA, Pierre: *Evropa v černých košilích*. Praha 2005, s. 60-61.

nevedel, akú podobu na seba táto odplata vezme. Šepkalo sa o „dni sekier“, kedy vezme dav spravodlivosť do svojich rúk“. ¹¹

Nie všetky štáty však adoptovali princíp retroaktivity. Niektoré, ako napríklad obnovená Juhoslávia, vychádzali pri vyrubovaní trestov z legislatívy pred okupácie krajiny v apríli 1941. Revolučný partizánsky parlament vyhlásil dňa 3. februára 1945 všetky zákony vydané ustašovským Nezávislým chorvátskym štátom za nelegitímne a špeciálne retribučné súdy nevytvoril. Stíhanie osôb prenechal vojenským súdom, do agendy ktorých spadali vojnové zločiny, a civilným súdom, ktoré riešili činy skutočných i domnelých politických kolaborantov. Vlna procesov v obnovennej Juhoslávii mala, samozrejme, aj svoje objektívne opodstatnenie, no pritom sa do značnej miery stala fórom, kde sa vybíjala tradičná nevraživosť medzi Srbmi a Chorvátmi. Platilo to predovšetkým vo vzťahu k reprezentantom ustašovskej garnitúry, ale aj vo vzťahu k nekomunistickému partizánskemu odboju, osobitne jeho vodcovi Dragoljubovi Mihajlovičovi, na prípade ktorého sa, pravda, s využitím vojnového mementa premietalo úsilie nastupujúceho komunistického režimu o likvidáciu nekomunistickej promonarchistickej opozície. ¹²

Na chorvátsku časť Juhoslávie bol rozšírený zákon o tzv. previnení proti národnej cti. Trestnými činmi spadajúcimi do tejto kategórie sa zaoberali špeciálne súdy zriadené dňa 24. apríla 1945. Bývalí čelní predstavitelia ustašovského režimu, ktorí sa pred nimi museli zodpovedať za svoju činnosť v období vojny (Mile Budak, Mehmed Alajbegović, Slavko Kvaternik, Nikola Mandić, Nikola Steinfel a i.), nemali najmenšiu šancu uniknúť trestu smrti. V rámci očisty od ustašovcov si etablujúca sa komunistická moc zároveň vybavovala účty s katolíckou cirkvou, čo sa okato prejavilo v procese s kardinálom a záhreb-ským arcibiskupom Alojzijem Stepinacom, začleneným do procesu s ustašovcom Erihom Lisakom a spol. ¹³ Včlenenie vysokej rímskokatolíckej cirkevnej hierarchie do jedného balíka so skompromitovanými kolaborantmi malo pred domácou i svetovou verejnosťou sugestívne demonštrovať, že cirkev a fašizmus tvoria dve strany jednej mince, vzájomne sa podporujú a dopĺňajú.

Na rozľahlom území Juhoslávie sa okrem súdneho potrestania hojne praktizovalo i mimosúdne „vyrovnanie“. Josip Broz Tito po obrate vo vojne vyzýval ustašovcov a četnikov, aby zložili zbrane, prešli pod zvrchovanosť Antifašistickej rady národného oslobodenia Juhoslávie (AVNOJ), a tak sa vyhli následkom vyplývajúcim z príslušnosti k druhej strane barikády. Na túto výzvu J. B. Tito nadviazal vydaním amnestie z 21. novembra 1944 pre všetkých, ktorí sa vzdajú do 15. januára 1945. Amnestia platila pod podmienkou, že v období

11 LOWE, Keith: *Zdivočelý kontinent. Evropa po druhé svetové válce*. Praha 2015, s. 133.

12 K vývoju Juhoslávie bližšie pozri PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918-1992*. Praha 2000, 537 s.

13 RYCHLÍK, Jan - PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha 2007, s. 321.

okupácie nespáchali žiaden vojnový zločin. Ponuka lídra juhoslovanského komunistického odboja, prirodzene, nevyvolala príliv dezertérov od ustašovských či četnických oddielov. Dňa 11. januára 1945 vznikli pod gesciou AVNOJ vojenské súdy, oprávnené vynášať tresty smrti. V praxi pristupovali nekompromisne k príslušníkom ozbrojených milícií regrutovaných z jadra Ustaše, zatiaľ čo k príslušníkom chorvátskej Domobrany (armády) sa správali zhovievavejšie (po obsadení Záhrebu bolo väčšine vojakov povolené vrátiť sa normálne domov). Ani to však nezabránilo tzv. divokej retribúcii pod taktovkou Oddelenia pre ochranu ľudu (OZNA), ktorá naberala hlavne v prvej polovici roku 1945 nekontrolovateľné rozmery. ¹⁴

Pokiaľ ide o inštitucionalizovanú retribúciu, počtom odsúdených na najvyššie tresty spomedzi krajín spolupracujúcich s Nemeckom si jednoznačne prvenstvo vyslúžilo Bulharsko. V Bulharsku prebiehala očista v dvoch fázach - v rámci štátneho prevratu pod vedením komunistami ovládaného Vlasteneckého frontu do konca roku 1944 a potom od decembra 1944 do apríla 1945, kedy súdy odsúdili na smrť 2 730 osôb, ďalších 1 921 na doživotie a 1 708 na trest od 10 do 20 rokov odňatia slobody. ¹⁵ Pred senáty ľudových súdov sa postavili ministri všetkých vlád po pristúpení Bulharska k Paktu Troch v marci 1941, vojenská dôstojníci, radcovia, úradníci civilnej správy, 111 zo 160 poslancov i regenti. ¹⁶ Ukážkovú očistu ocenil na stretnutí s Georgiom Dimitrovom v januári 1946 aj sám Josif V. Stalin, keď bulharské revolučné súdnictvo pripodobnil k sovietskej „ježovčine“ z rokov 1937-1938. ¹⁷ Bulharská komunistická justícia nechala v noci z 1. februára 1945 v Sofii popraviť zastrelením 24 členov vlády (vrátane všetkých vojnových premiérov) a 68 poslancov parlamentu. ¹⁸ Je veľavravné, že komunistická moc uskutočnila čistky takýchto rozmerov, hoci Bulharsko nevedlo so Sovietskym zväzom v rokoch 1939-1945 otvorenú vojnu a perzekúcie Židov boli oproti iným krajinám mierne. ¹⁹ Krvavé jatky v Sofii

14 Tamtiež, s. 320-321.

15 DETREZ, Raymond: *Historical Dictionary of Bulgaria*. Lanham 2015, s. 378.

16 RYCHLÍK, Jan: *Dějiny Bulharska*. Praha 2000, s. 334.

17 LAUGHLAND, John: *A History of Political Trials*. Oxford 2008, s. 154.

18 DEÁK, István: *Europe on Trial. The Story of Collaboration, Resistance and Retribution During World War II*. Boulder 2015, s. 192.

19 Bulharsko svojich židovských občanov s výnimkou 11 343 Židov bez bulharského štátneho občianstva na územiach Macedónska a Trácie, ktoré boli v apríli 1941 začlenené pod dočasnú bulharskú správu, nevydalo do nacistických koncentračných táborov. Okrem Fínska a Dánska tak neučinilo ako jediný štát v nacistami ovládanej Európe. V krajine však platila tvrdá protizidovská legislatíva a zodpovednosť za osud macedónskych a tráckych Židov beztak padá na bulharské úrady, ktoré nesú spolupodiel za splynovanie týchto židovských občanov (zväčša sa nehlásiacich za Bulharov) vo vyhladzovacom lágri Treblinka. Židia z Macedónska a Trácie tvorili päťtinu spomedzi všetkých Židov pod bulharskou mocou. Vzhľadom na pomery vo zvyšku Európy relatívne ohľaduplný postoj voči Židom ocenili po vojne aj mnohé židovské organizácie. Bližšie pozri

boli bezprecedentným činom zúčtovania s predstaviteľmi štátu Osi, či v tomto prípade, presnejšie, s politickými oponentmi.

Na plné obrátky pracovalo aj ľudové súdnictvo v Maďarsku, hoci svojou rigoróznosťou nemohlo Bulharsku konkurovať. Pred súd bolo postavených približne 60 tisíc osôb, z čoho bolo 27 tisíc odsúdených, avšak počet realizovaných hrdelných rozsudkov nedosiahol v porovnaní s Bulharskom enormne vysoké čísla (322 vynesených, 146 uskutočnených).²⁰ V prvej revolučnej vlne do 20. augusta 1945 vyniesli ľudové súdy 3 893 rozsudkov, z toho 64 trestov smrti. Hlavný obžalobca János Szűcs sa sťažoval na „neuspokojivý postup“ voči „reakčným silám“. Podobne šéf politickej polície Gábor Péter, nominant komunistickej strany, ktorá získala v justícii značný vplyv, zdôrazňoval potrebu riadiť sa princípom „*revolučnej legality*“ a nie „*močiarom tradičnej právnej praxe*“.²¹ K maďarskej retribúcii je mimochodom zaujímavé poznamenať, že retribučný zákon zo 16. septembra 1945, spätne legalizujúci retribučné dekréty z apríla a augusta toho istého roku,²² zásadnejšie nediferencoval medzi predstaviteľmi Horthyho a Szálasiho režimu s výnimkou článku, ktorý deklaroval trestnosť participácie na aktivitách Strany šípových krížov, podiele na moci alebo členstve vo vláde Ferenc Szálasiho.²³ V ostatných záležitostiach však ľudové súdy stíhali nyilašovcov i členov Horthyho vlád na jednej úrovni.

Z krajín nemeckej sféry vplyvu, ktoré mali bezprostrednú skúsenosť s kolaboráciou, no po vojne sa v nich neetabloval komunistický režim, si štatisticky najprisnejšie počínalo Francúzsko. Celkový počet 6 763 rozsudkov smrti (3 910 v neprítomnosti), z toho 791 vykonaných,²⁴ pôsobí relatívne hrozivo. V kontexte povojnovej revanšistickej klímy vo Francúzsku a pri zohľadnení sumárneho počtu približne 350 tisíc osôb stíhaných v rámci francúzskej očisty (*épuration*) sa však tento výsledok nejaví až tak dramaticky. Právne inštitucionalizovaným tribunálom vo Francúzsku predchádzala vlna vybavovania si účtov revolučným spôsobom v podobe *épuration sauvage*. „Divoká čistka“ zúčtovala tzv. krátkou cestou (po-

RYCHLÍK, Jan: *Protižidovské zákonodarstvo v Bulharsku 1940-1944*. In: FIAMOVÁ, Martina (ed.): *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku a v Európe*. Bratislava 2014, s. 376-391; tiež: ARSOV, Trajčo: *Konečné riešenie v juhoslovanskom Macedónsku*. In: FIAMOVÁ, Martina (ed.): *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku a v Európe*. Bratislava 2014, s. 402.

20 KARSÁI, László: *The People's Courts and Revolutionary Justice in Hungary, 1945-1946*. In: DEÁK, István - GROSS, Jan T. - JUDT, Tony (eds.): *The Politics of Retribution in Europe*. Princeton 2000, s. 233.

21 Tamtiež, s. 237.

22 BARNA, Ildikó - PETŐ, Andrea: *Political Justice in Budapest after WWII*. Budapest 2015, s. 16.

23 KARSÁI, László: *The People's Courts and Revolutionary Justice in Hungary, 1945-1946*. In: DEÁK, István - GROSS, Jan T. - JUDT, Tony (eds.): *The Politics of Retribution in Europe*. Princeton 2000, s. 236, 240.

24 JUDT, Tony: *Postwar: A History of Europe since 1945*. London 2007, s. 46.

pravením priamo na mieste) s približne 10 tisíc osobami spojenými s vichystickým režimom (podľa odhadov približne 6 tisíc popráv pred oslobodením a 4 tisíc po oslobodení krajiny).²⁵ Popravy bez súdu zasiahli skôr vidiek než mestské prostredie a obyčajných aktivistov či sympatizantov než vysokopostavené kádre.²⁶

Popravy najvyšších štátnych predstaviteľov vichystického režimu tvorili iba mizivú časť zo spomínaného počtu. Najvyšší súd (*Haute cour de justice*) zo 108 súdených osôb, vykonávajúcich funkciu v rozmedzí od 16. júna 1940 do 25. augusta 1944,²⁷ odsúdil na trest smrti 18 ľudí, ale len v troch prípadoch bol hrdelný trest skutočne vykonaný. Exekúciu neušiel vichystický premiér Pierre Laval, veliteľ francúzskych milicionárov Joseph Darnand a šéf poslednej vichystickej exilovej vlády po presídlení do Sigmarinenu Fernand de Brinon.²⁸ Ďalších päť osôb, vrátane vichystického prezidenta maršala Philippa Pétaina, bolo omilostených a 10 rozsudkov súd vyniesol *in absentia*. Osoby odsúdené na trest odňatia slobody si odsedeli často len nepatrnú časť vyrubených trestov a vďaka všeobecným amnestiám v rokoch 1947 a 1951 boli prepustené na slobodu (po roku 1951 zostalo vo väzniciach už len 1 500 najzávažnejších prípadov kolaborantov).²⁹

Radikálna očista však nezahŕňala iba fyzickú likvidáciu skutočných či domnelých kolaborantov, ale celú škálu sekundárnych trestov pre tzv. vojnových ziskuchtivcov (*profiteurs de guerre*) a pre tzv. horizontálne kolaborantky ženského pohlavia, spočívajúcich vo vyrubení trestu národnej degradácie (*dégradation nationale*), verejnej potupe alebo oholení hlavy. V konečnom dôsledku osoby vo Francúzsku, ktoré prežili prvotnú vlnu lovu na kolaborantov a neboli odsúdené na najvyšší trest, nevyviazli najhoršie, najmä ak zohľadníme, koľko z nich si tresty napokon po vydaných amnestiách skutočne odsedelo v plnej výške, resp. koľko strávil za mrežami dlhé roky.³⁰

Podobne to bolo i v Grécku, kde meter na kolaborantov výrazne zaostával nielen za susedným Bulharskom, ale aj temer celým zvyškom Európy. Paradoxne, zákon na potrestanie kolaborantov č. 1/1944 bol prijatý okamžite po odchode nemeckých vojsk z krajiny. V oblastiach kontrolovaných komunistickým Výborom národného oslobodenia (EAM) boli najexponovanejší kolaboranti zatýkaní od októbra 1944 a súdení mimoriadnymi súdmi pod záštitou

25 DEÁK, István: *Europe on Trial. The Story of Collaboration, Resistance and Retribution During World War II*. Boulder 2015, s. 200.

26 MILZA, Pierre: *Evropa v černých košilích*. Praha 2005, s. 41.

27 ROUSSO, Henry: *The Purge in France. An Incomplete Story*. In: ELSTER, Jon (ed.): *Retribution and Reparation in the Transition to Democracy*. Cambridge 2006, s. 103.

28 BEIGBEDER, Yves: *Judging War Crimes and Torture. French Justice and International Criminal Tribunals and International Commissions (1940-2005)*. Leiden - Boston 2006, s. 177.

29 LOWE, Keith: *Zdivočelý kontinent. Evropa po druhé svetové válce*. Praha 2015, s. 140.

30 DEÁK, István: *Europe on Trial. The Story of Collaboration, Resistance and Retribution During World War II*. Boulder 2015, s. 205.

EAM, resp. jej ozbrojenej frakcie ELAS, ako napríklad vojnový minister obrany generál Georgios Bakos. Po novelizácii ústavného zákona grécke súdy stratili revolučný charakter a nimi vynášané tresty sa vo všeobecnosti zmiernili. Dňa 21. februára 1945 sa začal proces s 33 členmi bývalých vlád (z toho len 10 prítomných), avšak trest smrti nakoniec, navzdory očakávaniam, nebol vykonaný na žiadnom z troch premiérov vojnového helénskeho štátu³¹. Pôvodne vynesený hrdelný trest nad generálom Georgiom Tsolakoglouom bol zmiernený na doživotie (G. Tsolakoglou zomrel roku 1948 vo väzení na leukémiu), Konstantinos Logothetopoulos sa napriek vyrubenému doživotnému trestu dostal na slobodu už v januári 1951 a v poradí posledný grécky premiér počas vojny Ioannis Rallis zomrel roku 1946 vo väzení. Dôkazom povrchného procesu očisty verejného života bol kariérny osud bývalého Rallisovho ministra školstva, tvrdého antisemitu Nikolaosa Louvarisa, ktorý sa po krátkom pobyte vo väzení v 50. rokoch opätovne plne zapojil do akademického diania na univerzite.³² Predstaviteľom gréckych kolaborantských vlád v retribučných procesoch k relatívne mier- nym rozsudkom nepochybne dopomohla výpoveď predsedu exilovej vlády Georgiosa Papandreoua, ktorého pri konfrontácii donútili pripustiť, že ich sám zo zahraničia nabádal prijať posty v bábkovej pronemeckej vláde „v národnom záujme“ so zámerom využiť spojenectvo s Nemeckom na zabránenie prenikania komunizmu (mimochodom, rovnaký argument pred súdom použil i V. Quisling či rumunský vodca maršal Ion Antonescu).³³

Taktiež procesy s bývalými veliteľmi gréckych vojenských jednotiek, ko- laborujúcich s Nemcami, dopadli pomerne mierne. S výnimkou plukovníka Georgiosa Poulosa, známeho veliteľa špeciálneho bojového zväzku kooperu- júceho s obávaným *Jagdkommandom Schubert*, a s výnimkou pár Poulosových podriadených pristupovali povojnové súdy k príslušníkom gréckych ozbroje- ných formácií zhovievavo.³⁴ Príslušníci Bezpečnostných práporov (*Tagmata Asfalias*), ktoré vznikli v období Rallisovej vlády, vyviazli prakticky bez ujmy. Podľa uznesenia gréckej justície nemali zločinný charakter, pretože iba strážili verejný poriadok pred kriminálnymi živlami. Takýto úsudok súdov, zahmlieva- júci represívnu podstatu nasadenia niektorých bezpečnostných práporov, mal predovšetkým pragmatické pozadie. Na základe intervencie britských vojen- ských činiteľov sa mnohí bývalí príslušníci Bezpečnostných práporov stali sú-

31 Helénsky štát (Elliniki Politeia) je označenie pre územie Grécka, okupovaného v rokoch 1941-1944 Talianskom a Nemeckom.

32 KRÁLOVÁ, Kateřina: *Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu*. Praha 2012, s. 90-91.

33 LAUGHLAND, John: *A History of Political Trials*. Oxford 2008, s. 160.

34 KRÁLOVÁ, Kateřina: *Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu*. Praha 2012, s. 92.

časťou gréckej kráľovskej armády a zbrane opätovne oprášili v rozvírenej gréckej občianskej vojne. O gréckych špecifikách trestnoprávneho vyrovňovania sa s okupačnou minulosťou oproti zvyšku Európy najlepšie vypovedá jeden údaj: koncom roku 1945 sedelo vo väzniciach takmer 50 000 príslušníkov ľavicových síl, pričom v rovnakej dobe čakalo na súd len 2 900 kolaborantov...³⁵

Grékov v miernosti voči kolaborantom „predbehlo“ Fínsko, kde sa napríklad ani služba zhruba 1 200 preživších dobrovoľníkov vo *Waffen-SS* neklasifikova- la ako kolaborácia. Ba čo viac, mnohým vojnové skúsenosti pomohli v kariér- nom napredovaní. Podľa oficiálnych údajov sa až 282 bývalých fínskych ve- teránov z radov SS stalo príslušníkmi povojnovej národnej armády. Absolvent akademie SS v Bad Tölzi, SS-Untersturmführer Sulo Suortanen to dokonca dotiahol na ministra obrany.³⁶ Za liberálnym prístupom fínskej spoločnosti ku osobám bojujúcim v nemeckých uniformách treba vidieť jej dobové mentál- ne nastavenie. Pôsobenie vo formáciách *Waffen-SS* sa bezprostredne po druhej svetovej vojne vo Fínsku nechápalo ako odsúdeniahodný čin, ale ako fínsky príspevok k boju proti Sovietskemu zväzu, s ktorým krajina viedla v rokoch 1939-1940 a 1941-1944 defenzívnu vojnu. Vojnoví prezidenti Risto Ryti (1940-1944) a maršal Carl Gustav von Mannerheim (1944-1946) boli v roku 2004 fínskou verejnosťou zvolení za najväčších Fínov v dejinách. Protikomunistický aspekt teda v diskurze fínskej spoločnosti jednoznačne po roku 1945 prevážil a v percepcii vojnového obdobia prevažuje dodnes.

To vonkoncom nemožno povedať o krajinách formujúceho sa východného bloku, kde do procesov proti kolaborantom výrazne vstupoval politicko-mo- censký aspekt, osobitne silná ingerencia národných komunistických strán do vedenia a výsledku súdnych konaní. Komunistické strany mali bytostný záu- jem o vypudenie politickej konkurencie z legálnej politickej scény a o verejnú odsúdenie myšlienok, ktoré reprezentovali (idey určitej politickej profilácie, štátnosti atď.). Neplatilo to len pre Juhosláviu, ale napríklad aj pre Rumunsko. I. Antonescu bol spolu so svojím menovcom, ministrom zahraničných vecí Mihailom Antonescom, veliteľom žandárstva generálom Constantinom Vasiliom a ministrom obrany generálom Constantinom Pantazim hneď po obsadení Bukurešti Červenou armádou prevezený do Sovietskeho zväzu, kde ho Sovietsi držali až do apríla 1946, kým Rumunsko neprijalo legislatívu na stíhanie vojno- vých zločincov.³⁷ Hoci sa aj sám kráľ Michal I. usiloval dostať I. Antonesca pred medzinárodný súdny tribunál v Norimbergu, aby nemohol Antonescov proces

35 Tamtiež, s. 92-93.

36 TRIGG, Jonathan: *Hitlerovi Vikingové*. Praha 2011, s. 266.

37 HAUSLEITNER, Mariana: *Rumänien in den Jahren des zweiten Weltkrieges*. In: Kooperation und Verbrechen. Formen der »Kollaboration« im östlichen Europa 1933-1945. Göttingen 2005, s. 103.

vytvárať punc spolitizovania, napokon prevážili domáce záujmy, reprezentované Komunistickou stranou Rumunska. V procese proti I. Antonescovi, vodcovi rumunského štátu v rokoch 1940-1944, tvorila podstatnú časť obžaloby protisovietska politika Rumunska v období druhej svetovej vojny.³⁸ Skutočne závažné obvinenia z vedenia protizidovskej a protirómskej perzekučnej politiky sa tak strácali v oblaku obvinení, ktorým I. Antonescu dokázal ľahko kontrovať a znižovať kredibilitu celého procesu. Jednému z kľúčových obvinení z vedenia „nepriateľskej politiky voči Sovietskemu zväzu“, vychádzajúceho zo zapojenia Rumunska do operácie „Barbarossa“, I. Antonescu s ľahkosťou protiargumentoval sovietskou anexiou Besarábie a severnej Bukoviny v júni 1940; podobne obvineniam z privedenia Rumunska k hospodárskemu úpadku účinne kontroval tvrdením, že hospodárska recesia krajiny začala už počas vlády Karola II. (teda pred jeho nástupom do čela štátu v septembri 1940).³⁹

Antonescova kauza nebola jedinou, v ktorej argumentácia nosných obvinení prokuratúry stála na vode. Okrem trestnoprávnej perfidnosti obvinenia Jozefa Tisa z rozbitia Československa v najsledovanejšom retribučnom procese na Slovensku čelil nešťastne postaveným bodom obžaloby aj už niekoľkokrát spomínaný V. Quisling. Prokuratúra sa v konaní proti V. Quislingovi snažila dokázať, že jeho činnosť smerovala už od roku 1939 k príprave štátneho prevratu v apríli 1940, čo sa historikom dodnes nepodarilo vierohodne preukázať.⁴⁰ Pri hodnotení retribučných procesov si však treba uvedomiť, že v kontexte doby nebola dôsledná, vedecky preukázateľná analýza pre nikoho, s výnimkou obžalovaných, podstatná a k bodom obžaloby sa pristupovalo intuitívne - tak, ako vyplývali z laického pozorovania.

Z politicko-mocenskej povahy, resp. neskrývanej politizácie retribučných procesov vyplýva aj ich určitý manifestačný rámec, potvrdzujúci legitimitu nového režimu a jeho ideové piliere. V mnohých štátoch povojnovej Európy patrilo popri jasnozrivo deklarovanom antifašizme k pilierom justície princíp ľudovosti alebo tendencie za úplnú laicizáciu súdnictva (ako napríklad v Maďarsku⁴¹). Princípom ľudovosti sa nová moc usilovala vymedziť voči štandardným civilným a vojenským súdom, zdôrazniť špecifickosť retribučného súdnictva a preniesť zodpo-

38 TREPTOW, Kurt a kol.: *Dějiny Rumunska*. Praha 2000, s. 344.

39 HAUSLEITNER, Mariana: *Rumänien in den Jahren des zweiten Weltkrieges. In: Kooperation und Verbrechen. Formen der »Kollaboration« im östlichen Europa 1933-1945*. Göttingen 2005, s. 104.

Bližšie pozri SHAFIR, Michael: *Romania's way to facing collaboration*. In: STAUBER, Roni (ed.): *Collaboration with the Nazis. Public discourse after the Holocaust*. London - New York 2011, s. 271.

40 DAHL, Hans Fredrik: *Quisling. A study in treachery*. Cambridge 1999, s. 405.

41 JANEČKOVÁ, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Praha 2012, s. 210.

vednosť za vyrovnanie sa s minulosťou a morálne očistenie národa z tradičných inštitúcií na obyvateľstvo, v prenesenom zmysle na celú spoločnosť.⁴² Takéto úsilie mohlo, prirodzene, sláviť iba čiastočný úspech, keďže každá spoločnosť je tvorená miliónmi individualít s rozličnými, diferencovanými politickými či občianskymi preferenciami. Retribučné súdnictvo takisto v mnohých procesoch, vedených najmä proti bývalým vysokým štátnym činiteľom, v praxi relativizovalo skutočné obete ich politiky (t. j. jednotlivcov prenasledovaných z politických alebo rasových príčin) a obsah politiky kolaborácie generalizovalo do podoby zločinov proti štátu. Do tohto rámca môžeme zaradiť napríklad i viaceré paragrafy československých retribučných noriem, osobitne v prípade Slovenska § 4 nariadenia SNR č. 33/45, známeho ako *Zrada na povstaní*.⁴³

Silný manifestačný ráz mal takisto proces proti členom protektorátnej vlády, ktorú česká verejnosť zväčša nevnímala ako spolok zradcov hodných exemplárneho potrestania, ale skôr ako akýchsi „úradníkov z núdze“. Takto to, napokon, dlhú dobu chápal i sám prezident Edvard Beneš počas pôsobenia v exile a aj protektorátny prezident Emil Hácha.⁴⁴ Rola prokuratúry sa po vykryštalizovaní situácie do začiatku hlavného procesu 29. apríla 1946 javila z jej pohľadu ako namáhavá. V Európe po vojne globálne akceptovanú „politickú objednávku“ udeliť hrdelný trest aspoň najexponovanejším predstaviteľom režimu, ktorí sa prejavovali „nacistickejšie“ ako samotní nacisti, bolo v pražskom procese ťažké realizovať. Predsedovia vlády Jaroslav Krejčí a Rudolf Bienert ani ich ministri Jindřich Kamenický, Josef Kalfus a Adolf Hrubý nepatrili medzi prvosledových politikov či vzory nenávidených kolaborantov typu medzičasom vlastnou rukou zomretého Emanuela Moravca alebo aktivistických novinárov (Vladimír Krychtalek, Karel Werner, Antonín Kožíšek), ktorých exekúcia za denuncianstvo, poškodzovanie príslušníkov odboja a spoluprácu s Gestapom sa stretla s letargickým alebo schvaľujúcim postojom verejnosti. Po dobroprajných svedectvách na súde v prospech obžalovaných členov protektorátnej vlády napokon aj minister sprá-

42 SYRNÝ, Marek: *Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku*. In: *Acta historica Neosoliensia*, Tomus 6, 2003, s. 137.

43 Paragraf definoval zradu na povstaní nasledovne: „Kto akýmkoľvek spôsobom maril boj slovenského národa proti zradcom alebo okupantom, za slobodu a za obnovenie Československej republiky, najmä kto maril prípravy národného povstania alebo účasť vojenských jednotiek na ňom, alebo kto sa akokoľvek zúčastnil na úsilí fašistických okupantov alebo domácich zradcov v úmysle potlačiť slovenské národné povstanie alebo znemožniť partizánsky boj, alebo kto spolupôsobil pri prenasledovaní účastníkov povstania alebo partizánskeho boja, udával alebo inak pomáhal okupačným vojskám a orgánom, alebo kto takúto zradcovskú činnosť propagoval, verejne obhajoval alebo schvaľoval, potresce sa smrťou“. K slovenskému retribučnému nariadeniu č. 33/45 Zb. nar. SNR bližšie pozri MALATINSKÝ, Michal: *Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribúcie na Slovensku*. In: SOKOLOVIČ, Peter a kol.: *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945-1948*. Trnava 2015, s. 10-40.

44 PASÁK, Tomáš: *Emil Hácha (1938-1945)*. Praha 2007, s. 162, 199 a n.

vodlivosti Prokop Drtina skonštatoval, že vzhľadom na verejnú mienku nebude únosné naplniť ani minimalistický scenár počtu odsúdených na smrť.⁴⁵

Nevykonanie rozsudku smrti na členoch protektorátnej vlády však nebolo normatívnym prístupom ku kolaborantskej otázke v Československu. Nepochybne i z dôvodu prepojenia retribúcie s povojnovým vyhraneným protinemeckým kurzom vyšiel výsledný počet popravených v prepočte na počet obyvateľov vskutku vysoko. Do 31. decembra 1947 bolo v českých krajinách vykonaných 686 rozsudkov smrti (na Slovensku 27).⁴⁶ Historik Keith Lowe vypočítal, že matematicky mal Čech po vojne dvakrát vyššiu pravdepodobnosť, že bude popravený, než Belgičan, šesťkrát vyššiu než Nór a osemkrát vyššiu než Slovák.⁴⁷

Napriek nesporne spolitizovanému charakteru retribučného súdnictva v Európe sa vo svetle prešetrovaných káuz črtá záver korešpondujúci s tvrdením historičky Evy Janečkovej, že retribúcia popri zámere zúčtovať s predstaviteľmi porazených, kolaborujúcich režimov aplikovala do praxe aj veľa pravidiel demokratického zákonodarstva, hoci s limitovanými opravnými prostriedkami.⁴⁸ Okrem politicky motivovaných prípadov riešila taktiež početné prípady zločinov stíhateľných v akomkoľvek režime. Vo väčšine štátov boli tresty smrti udeľované za individuálnu vinu a vedomé zločinné konanie. Najväčší problém retribúcie spočíval v objektívnej neschopnosti vyšpecifikovať rozdiel medzi aktívnou a pasívnou kolaboráciou, preniknúť do hĺbky funkcionárskych trestných činov a v uplatňovanom princípe kolektívnej viny⁴⁹ (v československom prostredí vzťahujúcom sa napr. na maďarskú a nemeckú menšinu). Retribučné procesy spoločnosti jednotlivých štátov rozdeľovali. Kým pre jednu časť spoločnosti bolo súdne zúčtovanie s kolaborantmi dostatočnou satisfakciou, druhá považovala povojnové súdy za krvavú pomstu a tretia zasa vyrovnanie sa s kolaborantmi hodnotila ako príliš mäkké, dožadujúc sa omnoho prísnejšieho postupu. Otázka potrestania kolaborantov sa napokon neobmedzila na prvé roky po vojne, hoci sa v tejto perióde tematizovala najviac. Súčasťou vášnivých debát zostala i na počiatku 21. storočia, keď sa z utajenia vynorili poslední žijúci aktéri perzekúcií z čias druhej svetovej vojny.

45 FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010, s. 371.

46 Tamtiež.

47 LOWE, Keith: *Zdivočelý kontinent. Evropa po druhé světové válce*. Praha 2015, s. 141.

48 JANEČKOVÁ, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Praha 2012, s. 202.

Obmedzené opravné prostriedky platili i v Československu. Proti rozhodnutiu ľudových súdov sa v českých krajinách ani na Slovensku nedalo odvolať, jedine požiadať prezidenta republiky o milosť. V prípade, že prezident milosť odmietol udeliť, rozsudok smrti mohol byť vykonaný s expresnou rýchlosťou - v českých krajinách dokonca do troch hodín od vynesenia rozsudku (!).

49 JANEČKOVÁ, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Praha 2012, s. 201.

MUŽ, KTORÝ VYVOLAL ROZRUCH. OTTO OHLENDORF A JEHO SVEDECKÁ VÝPOVEĎ PRED MEDZINÁRODNÝM VOJENSKÝM TRIBUNÁLOM V NORIMBERGU¹

Michal SCHVARC

Historický ústav SAV, Bratislava

Norimberg, štvrtok 3. januára 1946, 26. deň pojednávania Medzinárodného vojenského tribunálu v procese proti hlavným vojnovým zločincom. V predpokladných hodinách obžaloba povoláva ako svedka 38-ročného Otta Ohlendorfa. Bývalý SS-Gruppenführer a generálporučík polície, šéf Úradu III Hlavného úradu pre ríšsku bezpečnosť (Reichssicherheitshauptamt - RSHA) v rokoch 1939-1945 a veliteľ Einsatzgruppe D 1941/42 otvorene, bez akýchkoľvek škrupúl hovorí o zabíjaní viac ako 90 000 ľudí svojou mobilnou jednotkou, určenou na fyzickú likvidáciu nepriateľov „Tretej ríše“, predovšetkým Židov, na okupovaných územiach Sovietskeho zväzu. Jeho výpoveď doslova šokuje prítomných. Nielen holým faktom 90-tisíc nevinných zavraždených obetí, ale tiež chladným, neosobným, až cynickým spôsobom sebaaprezentácie. Ohlendorfove slová a rétorický prejav pôsobia ohromujúco a súčasne ochromujúco. Na prítomných v pojednávacej miestnosti, ako aj na hlavných vojnových zločincov sediacich na lavici obžalovaných. Hlavný obžalovaný, niekdajší druhý muž v nacistickej hierarchii Hermann Göring sa počas obedovej prestávky pokúša Ohlendorfovu výpoveď odbiť slovami: „*Ach, tak je tu ďalší, kto zapredal svoju dušu nepriateľovi. Čo tá sviňa tým získa? Tak či tak bude visieť!*“² Hoci H. Göring na rozdiel od väčšiny svojich spoluväzňov spochybňoval Ohlendorfovo svedectvo, v jednom bol predsa len prorokom. Otto Ohlendorf skončil na šibenici.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-14-0644 „Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí“ a VEGA SAV č. 2/0110/16 „Nábor a vojenská služba slovenských Nemcov vo Waffen-SS 1939-1945. Predpoklady, priebeh, zaradenie do jednotlivých formácií a trestno-právne dôsledky po roku 1945“. Autor je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV.

2 GILBERT, Gustave M.: *Nürnberger Tagebuch*. Frankfurt am Main 1962, s. 104.